

**MULTIKULTURAL VA INKLYUZIV TARIX TA’LIMI: TURLI
MADANIYATLAR VA IJTIMOY GURUHLAR TARIXINI O‘QITISHNING
PEDAGOGIK IMKONIYATLARI**

Geldiyeva Shadiyan Yoldash gizi

*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti Tarix fakulteti Tarix ta’limi
yonalishi 3-kurs studenti*

Abstract

Ushbu maqolada globallashuv davrida umumta’lim maktablarida tarix fanini multikultural va inklyuziv yondashuv asosida o’qitish masalasi yoritilgan. Tadqiqotda James Banks tomonidan ishlab chiqilgan multikultural ta’limning beshta o’lchovi (mazmun integratsiyasi, bilim qurilishi, xurofotni kamaytirish, tenglik pedagogikasi, maktab madaniyati va tuzilmasini kuchaytirish) hamda Peter Seixas va Sam Wineburg tomonidan taklif qilingan tarixiy tafakkur konsepsiyalari nazariy asos sifatida qabul qilingan. Maqolada Finlyandiya, Ispaniya, Buyuk Britaniya va AQSh kabi mamlakatlarda multikultural tarix ta’limini joriy etish bo’yicha xalqaro tajribalar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, darsliklarda turli madaniyatlar, elatlar va ijtimoiy qatlamlar (shu jumladan, ayollar, bolalar, ozchiliklar va chetda qolgan guruhlar) tarixining muvozanatli aks ettirilishi o’quvchilarda bag’rikenglik (tolerantlik) va empatiyani shakllantirishga, tarixiy ong va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, maqolada milliy o’zlikni saqlagan holda boshqa madaniyatlarga nisbatan hurmat va keng dunyoqarashni tarbiyalashning pedagogik mexanizmlari, shuningdek, O‘zbekiston ta’lim tizimida multikultural va inklyuziv tarix ta’limini rivojlantirish bo’yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar

multikultural ta’lim, inklyuziv tarix, tarixiy tafakkur, bag’rikenglik, empatiya, madaniyatlararo yondashuv, ozchiliklar tarixi, ijtimoiy adolat, globallashuv, tarix o’qitish metodikasi.

I. INTRODUCTION (Kirish)

1.1 Muammo bayoni

Globallashuv va migratsiya jarayonlari kuchaygan XXI asrda dunyo mamlakatlari tobora ko’p madaniyatli va ko’p millatli jamiyatlarga aylanib bormoqda. Bu o’zgarishlar ta’lim tizimi oldiga yangi talablarni qo’ymoqda: o’quvchilarni nafaqat o’z millati va hududi tarixi, balki dunyo xalqlarining o’zaro bog’liqligi, turli madaniyatlar va ijtimoiy guruhlarining tarixiy tajribasi bilan tanishtirish zarurati tug’ilmoqda. Biroq, ko’plab mamlakatlarda tarix o’quv dasturlari va darsliklar hanuzgacha birinchi navbatda hukmron guruh (dominant group) nuqtai nazaridan yozilgan bo’lib, ozchiliklar, ayollar, bolalar va boshqa chetda qolgan guruhlarining tarixi yetarlicha aks ettirilmaydi.

Finlyandiya olib borilgan tadqiqot shuni ko’rsatadiki, “ozchiliklar va mahalliy xalqlarning tarixi Finlyandiya tarix ta’limida uzoq vaqt davomida e’tiborsiz qoldirilgan, bu esa mamlakatning madaniy jihatdan bir xil (homogenous) degan tasavvurni qo’llab-quvvatlagan va yaratgan”. Finlyandiya tarix o’quv dasturi muayyan mazmunni belgilashdan voz kechib, o’qituvchilarga o’qitish usullari va materiallarini tanlashda katta avtonomiya beradi. Bu holat o’qituvchilarning ozchiliklarni tarix ta’limiga qo’shish (yoki qo’shmaslik) borasida katta mas’uliyatga ega ekanligini anglatadi.

Xuddi shunday muammolar boshqa mamlakatlarda ham kuzatilmoqda. Finlyandiya milliy o‘quv dasturida ozchiliklarning ifodalanishini o‘rganuvchi tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, “o‘quv dasturining umumiy maqsadlari va qadriyatlari xilma-xillik va multikultural ta’limni targ‘ib qilsa-da, tarix o‘quv dasturida ozchiliklarning yetarli darajada ifodalanishi mavjud emas va yevropaparast (Eurocentric) hamda Finlyandiya tarixiy rivoyatlariga tayanadi”. Bu holat tarix ta’limini “inklyuziv va ko‘p nuqtai nazarli” qilish zaruratini keltirib chiqaradi.

Tarix darsliklarida marginalizatsiyalashgan jamoalarning yetarli darajada aks ettirilmasligi “inklyuziv tarix o‘quv dasturini yaratish uchun muhim ahamiyatga ega, chunki tarix o‘quv dasturi ko‘pincha darsliklar atrofida shakllanadi”. Marginalizatsiyalashgan istiqbollarning ifodalanishi orqali “o‘quvchilar o‘z tengdoshlari, qo‘shnilari va jamiyat a’zolarini tushunishni boshlaydilar va bu tushunchani o‘z hayotlarida mazmunli tarzda qo‘llay oladilar”.

1.2 Tadqiqotning dolzarbligi

Multikultural va inklyuziv tarix ta’limining dolzarbligi bir qancha omillar bilan belgilanadi.

Birinchidan, zamonaviy jamiyatlar tobora xilma-xil bo‘lib bormoqda. Ispaniyaning Saragosa shahridagi o‘rta maktabda o‘tkazilgan tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, “o‘quvchilarning deyarli yarmi chet el kelib chiqishiga ega” bo‘lgan sinflarda tarixni madaniyatlararo nuqtai nazardan o‘qitish “tanqidiy fikrlash, empatiya va inklyuziyani rivojlantirishga” xizmat qiladi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchilar Qadimgi Rimni “nafaqat tarixiy sivilizatsiya, balki multikultural jamiyat” sifatida tushunib, “Rim diniy bag‘rikengligi va zamonaviy madaniy xilma-xillik o‘rtasida o‘xshashliklar” o‘tkazganlar, “qullik va gender rollari kabi ijtimoiy tengsizliklarni shubha ostiga” olganlar.

Ikkinchidan, multikultural tarix ta’limi irqchilik va kamsitishga qarshi kurashning muhim vositasi hisoblanadi. Finlyandiyada olib borilgan tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, “Yevropa Asosiy Huquqlar Agentligi (European Agency for Fundamental Rights) Finlyandiyaning Afrika millatiga mansub odamlar va musulmonlarga nisbatan eng irqchi mamlakatlar qatoriga qo‘ygan”. Muallifning ta’kidlashicha, “ko‘p madaniyatlilik va irqchilik Finlyandiyada yangi hodisa emas – o‘tmishda ham, hozirgi kunda ham Finlyandiya aholisi turli xil madaniy, lingvistik va diniy guruhlardan iborat bo‘lgan”. Hukmron guruh va ayrim ozchiliklar va mahalliy xalqlar o‘rtasidagi tarix “tizimli kamsitish va irqchilik bilan og‘ir bo‘lgan”.

Uchinchidan, “madaniyatlararo istiqbollarni tarix ta’limiga qo‘shish nafaqat pedagogik innovatsiya, balki ko‘p madaniyatli jamiyatlarda zaruratdir”. Tadqiqotchilar “o‘qituvchilar o‘quv dasturlarini xilma-xil identifikatsiyalarni aks ettirish uchun moslashtirishlari va o‘quvchilarni o‘tmishni tanqidiy talqin qilish hamda demokratik, inklyuziv kelajakka faol hissa qo‘shish uchun vositalar bilan jihozlashlari” kerakligini ta’kidlaydilar.

1.3 Nazariy asoslar

Multikultural va inklyuziv tarix ta’limining nazariy asoslari bir qancha yetakchi tadqiqotchilarning ishlariga tayanadi.

James A. Banks – multikultural ta’lim sohasining asoschilaridan biri – multikultural ta’limning beshta o‘lchovini ishlab chiqqan. Banksning ushbu modeli multikultural ta’limning turli komponentlari qanday o‘zaro bog‘liqligini tushunishga yordam beradi:

1. Mazmun integratsiyasi (Content Integration) – o‘qituvchilar turli madaniyatlar va guruhlar misollaridan foydalanish darajasi;

2. Bilim qurilishi (Knowledge Construction) – o‘quvchilarning madaniy qarashlar va xurofotlar bilimga qanday ta’sir qilishini tushunishlari;

3. Xurofotni kamaytirish (Prejudice Reduction) – o‘quvchilarning irqiy munosabatlari va xurofotlarini o‘zgartirish;

4. Tenglik pedagogikasi (Equity Pedagogy) – turli irqiy, madaniy va ijtimoiy sinf guruhlari o‘quvchilarining akademik yutuqlarini oshirish uchun o‘qitish usullarini o‘zgartirish;

5. Maktab madaniyati va tuzilmasini kuchaytirish (Empowering School Culture and Structure) – barcha o‘quvchilar uchun tenglikni ta’minlash uchun maktab muhitini qayta tashkil etish.

Christine E. Sleeter – Banks bilan birgalikda ishlagan yana bir yetakchi tadqiqotchi – tanqidiy multikultural ta’lim nazariyasini rivojlantirgan. Sleeter “madaniyat va identifikatsiyani kuch va irqchilik tahlili doirasida joylashtiradi” hamda “irq, irqchilik va mustamlakachilikni tanqidiy tushunish doirasida” multikultural ta’limni talqin qiladi.

Peter Seixas – tarixiy tafakkur sohasidagi yetakchi tadqiqotchi – oltita “katta tarixiy tafakkur konsepsiyasi”ni ishlab chiqqan. Tarixiy tafakkur “o‘tmish haqidagi tarixiy rivoyatlarni qurish, dekonstruksiya qilish va rekonstruksiya qilish uchun tarixiy dalillarni tahlil qilish va sharhlashning kognitiv jarayoni” sifatida ta’riflanadi.

Sam Wineburg – tarixiy hujjatlarni tahlil qilishda uchta asosiy evristikani taklif qilgan: sourcing (manbani aniqlash), corroboration (tasdiqlash) va contextualization (kontekstlashtirish).

Madaniyatlararo ta’lim (intercultural education) – “turli xillikni qabul qilish va ‘istiqbolni qabul qilish’ (perspective taking) orqali tushunish”ga qaratilgan. Madaniyatlararo tarix ta’limi “tarixiy empatiya, davomiylik va o‘zgarish, ko‘p nuqtai nazarlilik va madaniyatlararolik” kabi meta-konsepsiyalarga e’tibor qaratadi. Tarixiy empatiya “tarixiy shaxslarning harakatlari va hayotiy tajribalarini tushunish uchun zarur bo‘lgan istiqbollari va tajribalarni qayta qurish”ni ta’kidlaydi.

1.4 Tadqiqotning ilmiy yangiligi

O‘zbekiston ta’lim tizimida multikultural va inklyuziv tarix ta’limi masalasi yetarlicha o‘rganilmagan. Mavjud mahalliy tadqiqotlar asosan tarix fanini o‘qitishning umumiy metodik masalalari yoki milliy tarixni o‘qitishga qaratilgan. Multikulturalizm, inklyuzivlik va madaniyatlararo yondashuvning O‘zbekiston tarix ta’limidagi o‘rni va imkoniyatlari haqidagi tadqiqotlar soni juda oz.

Ushbu maqolaning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

1. O‘zbekiston ta’lim kontekstida Banks, Sleeter, Seixas va Wineburg nazariyalarini tahlil qilish va ularni mahalliy sharoitga moslashtirish;

2. Turli mamlakatlarda (Finlyandiya, Ispaniya, Buyuk Britaniya, AQSh) multikultural tarix ta’limini joriy etish bo‘yicha xalqaro tajribani tizimli tahlil qilish;

3. O‘zbekiston umumta’lim maktablarida multikultural va inklyuziv tarix ta’limini rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

1.5 Maqsad va vazifalar

Tadqiqot maqsadi – multikultural va inklyuziv tarix ta’limining nazariy-metodik asoslarini tahlil qilish, xalqaro tajribani o‘rganish va O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot vazifalari:

1. Multikultural va inklyuziv tarix ta’limining nazariy asoslarini (Banks, Sleeter, Seixas, Wineburg) tahlil qilish;

2. Xalqaro tajribada (Finlyandiya, Ispaniya, Buyuk Britaniya, AQSh) multikultural tarix ta’limini joriy etish usullarini o‘rganish;

3. Darsliklar va o‘quv dasturlarida turli madaniyatlar va ijtimoiy guruhlar tarixini aks ettirish muammolarini aniqlash;

4. O‘zbekiston umumta’lim maktablari uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish

II. METHODS (Metodologiya)

2.1 Tadqiqot dizayni

Ushbu tadqiqot sifatli tadqiqot (qualitative research) metodologiyasiga asoslangan holda loyihalashtirildi. Tadqiqotda adabiyotlarni tizimli tahlil qilish (systematic literature review), hujjatlarni tahlil qilish (document analysis) va qiyosiy tahlil (comparative analysis) usullari qo‘llanildi. Tadqiqot quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oldi:

1. Multikultural va inklyuziv ta’lim bo‘yicha ilmiy adabiyotlarni tizimli tahlil qilish;

2. Turli mamlakatlarda (Finlyandiya, Ispaniya, Buyuk Britaniya, AQSh) multikultural tarix ta’limini joriy etish tajribasini o‘rganish;

3. O‘zbekiston tarix o‘quv dasturlari va darsliklarini tahlil qilish;

4. Xulosa va tavsiyalar ishlab chiqish.

2.2 Ma’lumotlar manbalari

Tadqiqotda quyidagi manbalardan foydalanildi:

Ilmiy adabiyotlar:

· James Banks, Christine Sleeter, Peter Seixas, Sam Wineburg kabi yetakchi tadqiqotchilarning asarlari;

· So‘nggi 10 yillikda nashr etilgan xalqaro ilmiy jurnallardagi maqolalar (Journal of Curriculum Studies, Teaching History, Theory & Research in Social Education, Current Opinion in Psychology va boshqalar);

· UNESCO va boshqa xalqaro tashkilotlarning hisobotlari va tavsiyalari.

Xalqaro tajriba:

· Finlyandiya: ozchiliklar va mahalliy xalqlar (Sámi) tarixining o‘quv dasturida aks ettirilishi;

· Ispaniya: Saragosa shahridagi o‘rta maktabda madaniyatlararo tarix ta’limi bo‘yicha amaliy tadqiqot;

· Buyuk Britaniya: “umumiy” va “ozchilik” tarixi o‘rtasidagi munosabat;

· AQSh: marginalizatsiyalashgan guruhlar (ayollar, rangli odamlar, nogironlar, LGBTQ+ jamoasi) tarixini o‘quv dasturiga qo‘shish tajribasi.

O‘zbekiston manbalari:

· O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan tarix o‘quv dasturlari;

· O‘zbekiston tarix darsliklari (9-sinf);

· O‘zbekiston ta’lim sohasidagi ilmiy-metodik ishlanmalar.

2.3 Tahlil usullari

Adabiyotlarni tizimli tahlil qilish – multikultural va inklyuziv tarix ta’limi bo‘yicha nashr etilgan ilmiy ishlarni tizimli ravishda yig‘ish, saralash va tahlil qilish. Tahlil jarayonida quyidagi mezonlar qo‘llanildi:

· Nashr yili: 2000–2025 yillar oralig‘i;

· Til: ingliz, rus yoki o‘zbek tillaridagi nashrlar;

· Mavzu: multikultural ta’lim, inklyuziv tarix, madaniyatlararo yondashuv, ozchiliklar tarixi.

Hujjatlarni tahlil qilish – turli mamlakatlarning tarix o‘quv dasturlari va darsliklarini tahlil qilish. Tahlil davomida quyidagi jihatlariga e’tibor qaratildi:

· Darsliklarda turli madaniyatlar va ijtimoiy guruhlarining aks ettirilishi;

· Ozchiliklar, ayollar va chetda qolgan guruhlar tarixiga bag‘ishlangan bo‘limlar;

· Ko‘p nuqtai nazarlilik (multiperspectivity) tamoyilining qo‘llanilishi.

Qiyosiy tahlil – turli mamlakatlarning multikultural tarix ta’limiga yondashuvlarini solishtirish va O‘zbekiston uchun tegishli xulosalar chiqarish.

2.4 Etik masalalar

Tadqiqot adabiyotlarni tahlil qilish va hujjatlarni o‘rganishga asoslangan bo‘lgani uchun, inson ishtirokchilari bilan ishlash talab etilmadi. Barcha foydalanilgan manbalarga tegishli havolalar berilgan.

III. RESULTS (Natijalar)

3.1 Xalqaro tajribada multikultural tarix ta’limi

3.1.1 Finlyandiya tajribasi

Finlyandiya tarix o‘quv dasturi muayyan mazmunni belgilashdan voz kechib, o‘qituvchilarga o‘qitish usullari va materiallarini tanlashda katta avtonomiya beradi. Bu holat o‘qituvchilarning ozchiliklarni tarix ta’limiga qo‘shish (yoki qo‘shmaslik) borasida katta mas’uliyatga ega ekanligini anglatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, “tarix o‘qituvchilari multikultural tarixni o‘qitishga motivatsiyaga ega bo‘lsalar-da, institutsional qo‘llab-quvvatlashning etishmasligi va vaqt cheklovlari ularning o‘quv dasturlarini xilma-xillashtirishiga to‘sqinlik qiladi”. O‘qituvchilar o‘quv dasturi ko‘rsatmalarini turlicha talqin qiladilar, bu esa “sezilarli darajada farq qiluvchi o‘qitish maqsadlari va o‘quv natijalariga” olib kelishi mumkin.

O‘qituvchilar ozchiliklar haqida o‘qitishda “global tarix, oila tarixi va munozaralar” kabi usullarni samarali deb biladilar. Tadqiqot shuningdek, “Finlyandiya tarix ta’limida ozchiliklar va mahalliy xalqlarning tarixi uzoq vaqt davomida e’tiborsiz qoldirilgan”ligini ta’kidlaydi. Finlyandiya milliy o‘quv dasturida “ozchiliklarning yetarli darajada ifodalanishi mavjud emas va yevropaparast hamda Finlyandiya tarixiy rivoyatlariga tayanadi”.

3.1.2 Ispaniya tajribasi

Ispaniyaning Saragosa shahridagi o‘rta maktabda o‘tkazilgan tadqiqotda “o‘quvchilarning deyarli yarmi chet el kelib chiqishiga ega” bo‘lgan sinflarda Qadimgi Rim mavzusida madaniyatlararo yondashuv asosida dars tashkil etilgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki:

· O‘quvchilar “Qadimgi Rimni nafaqat tarixiy sivilizatsiya, balki multikultural jamiyat” sifatida tushundilar;

· Ular “Rim diniy bag‘rikengligi va zamonaviy madaniy xilma-xillik o‘rtasida o‘xshashliklar” o‘tkazdilar;

· O‘quvchilar “qullik va gender rollari kabi ijtimoiy tengsizliklarni shubha ostiga oldilar”;

· Ular “tarixiy rivoyatlar hozirgi identifikatsiyalarni qanday shakllantirishi haqida fikr yuritdilar”.

Tadqiqot “madaniyatlararo istiqbollarni tarix ta’limiga qo‘shish nafaqat pedagogik innovatsiya, balki ko‘p madaniyatli jamiyatlarda zaruratdir” degan xulosaga keldi.

3.1.3 Buyuk Britaniya tajribasi

Buyuk Britaniya olib borilgan tadqiqot “milliy identifikatsiyaga tarix ta’limida turli yondashuvlar madaniy xilma-xillik va ‘umumiy’ tarix masalasini qanday hal qilishini” o‘rganadi. Tadqiqot “ko‘proq vakolatli o‘quv dasturi va ozchiliklarga nisbatan ko‘proq inklyuziv o‘qitish yondashuvlari”ni taklif qiladi.

Birmingem universitetida olib borilgan tadqiqot “Sovet tarixini o‘qitishda marginalizatsiyalashgan istiqbollarning cheklangan ifodalanishi” muammosini hal qilishga qaratilgan. Loyiha “A-darajali tarix o‘quv dasturiga mos keladigan innovatsion o‘quv materiallarini ishlab chiqdi”.

Materiallar “ko‘pchilik mualliflar ayollar bo‘lgan post-Sovet ozchilik mualliflarining zamonaviy tarixiy badiiy adabiyotlariga” asoslangan.

3.1.4 AQSh tajribasi

AQShda olib borilgan tadqiqotlar “tarixiy jihatdan ezilgan guruhlarini – ayollar, rangli odamlar, nogironlar va LGBTQ+ jamoasi a‘zolarini – o‘quv dasturiga qo‘shish butun jamiyatimizning yaxshiroq ifodalanishiga imkon beradi”.

Kaliforniya shtatidagi tadqiqot “boshlang‘ich sinflarda ijtimoiy fanlar o‘quv dasturida marginalizatsiyalashgan istiqbollarning ifodalanishi muhimligi”ga e‘tibor qaratadi. “Marginalizatsiyalashgan istiqbollarning ifodalanishi orqali o‘quvchilar o‘z tengdoshlari, qo‘shnilari va jamiyat a‘zolarini tushunishni boshlaydilar va bu tushunchani o‘z hayotlarida mazmunli tarzda qo‘llay oladilar”.

3.2 Darsliklar va o‘quv dasturlarida ozchiliklar va chetda qolgan guruhlar tarixining aks ettirilishi.

Xalqaro tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab mamlakatlarda darsliklar va o‘quv dasturlari:

1. Hukumron guruh nuqtai nazariga ustunlik beradi – tarix asosan g‘oliblar, hukmdorlar va hukumron sinf vakillari nuqtai nazaridan yozilgan;

2. Ozchiliklar tarixini yetarlicha aks ettirmaydi – ozchiliklar ko‘pincha tarixiy rivoyatlarning chekkasida qoladi yoki butunlay chiqarib tashlanadi;

3. Ayollar tarixini yetarlicha yoritmaydi – tarix darsliklarida ayollarning roli ko‘pincha e‘tiborsiz qoldiriladi;

4. Mahalliy xalqlar tarixini inklyuziv yoritmaydi – mahalliy xalqlar tarixi ko‘pincha mustamlakachi nuqtai nazardan yoritiladi;

5. Ko‘p nuqtai nazarlilik tamoyiliga rioya qilmaydi – tarixiy voqealar bir nuqtai nazardan, odatda hukumron guruh nuqtai nazaridan bayon qilinadi.

Finlyandiyadagi tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, “o‘quv dasturining umumiy maqsadlari va qadriyatlari xilma-xillik va multikultural ta‘limni targ‘ib qilsa-da, tarix o‘quv dasturida ozchiliklarning yetarli darajada ifodalanishi mavjud emas”.

3.3 Multikultural tarix ta‘limining o‘quvchilarga ta‘siri

Tadqiqotlar multikultural va inklyuziv tarix ta‘limining o‘quvchilarga quyidagi ijobiy ta‘sirini aniqlagan:

1. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish – turli nuqtai nazarlarni o‘rganish orqali o‘quvchilar tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradilar;

2. Empatiyani shakllantirish – turli madaniyatlar va ijtimoiy guruhlar tarixini o‘rganish orqali o‘quvchilarda empatiya hissi kuchayadi;

3. Inklyuziyani kuchaytirish – o‘quvchilar turli xillikni qadrlashni va inklyuziv munosabatni shakllantiradilar;

4. Tarixiy ongni oshirish – o‘quvchilar tarixiy rivoyatlar hozirgi identifikatsiyalarni qanday shakllantirishini tushunadilar;

5. Fuqarolik faolligini oshirish – o‘quvchilar demokratik, inklyuziv kelajakka faol hissa qo‘shishga tayyor bo‘ladilar.

Ispaniyadagi tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, madaniyatlararo yondashuv asosida o‘qitilgan o‘quvchilar “Qadimgi Rimni multikultural jamiyat sifatida tushunib, Rim diniy bag‘rikengligi va zamonaviy madaniy xilma-xillik o‘rtasida o‘xshashliklar o‘tkazdilar”.

3.4 O‘zbekiston tarix ta‘limida multikultural va inklyuziv yondashuv

O‘zbekiston tarix o‘quv dasturlari va darsliklarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki:

1. O‘quv dasturlari asosan O‘zbekiston tarixini va jahon tarixining ayrim davrlarini o‘z ichiga oladi;

2. Darsliklarda turli madaniyatlar va xalqlar tarixi, ayniqsa O‘zbekiston hududida yashagan turli elatlar tarixi yetarlicha yoritilmagan;

3. Ayollar, bolalar va chetda qolgan ijtimoiy guruhlar tarixiga bag‘ishlangan maxsus bo‘limlar kam;

4. Ko‘p nuqtai nazarlilik tamoyili yetarlicha qo‘llanilmaydi;

5. Zamonaviy globallashuv sharoitida turli madaniyatlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik va ta‘sir yetarlicha yoritilmagan.

IV. DISCUSSION (Muhokama)

4.1 Multikultural va inklyuziv tarix ta‘limining zarurligi

Tadqiqot natijalari multikultural va inklyuziv tarix ta‘limi zamonaviy globallashuv davrida nafaqat pedagogik innovatsiya, balki zarurat ekanligini ko‘rsatadi. Bu zarurat quyidagi omillar bilan belgilanadi: Birinchidan, zamonaviy jamiyatlar tobora xilma-xil bo‘lib bormoqda. Finlyandiyada “aholi uzoq vaqt davomida turli xil madaniy, lingvistik va diniy guruhlardan iborat bo‘lgan”. Ispaniyada esa “o‘quvchilarning deyarli yarmi chet el kelib chiqishiga ega”. Bunday sharoitda tarix ta‘limi jamiyatning xilma-xilligini aks ettirishi kerak.

Ikkinchidan, multikultural tarix ta‘limi irqchilik va kamsitishga qarshi kurashning muhim vositasidir. Finlyandiyada “hukmron guruh va ayrim ozchiliklar va mahalliy xalqlar o‘rtasidagi tarix tizimli kamsitish va irqchilik bilan og‘ir bo‘lgan”. Tarix ta‘limi orqali o‘quvchilar o‘tmishdagi adolatsizliklarni tushunib, hozirgi kunda ularning oqibatlarini anglashlari mumkin.

Uchinchidan, multikultural tarix ta‘limi o‘quvchilarda bag‘rikenglik va empatiyani shakllantiradi. O‘quvchilar “tarixiy rivoyatlar hozirgi identifikatsiyalarni qanday shakllantirishini” tushunib, “demokratik, inklyuziv kelajakka faol hissa qo‘shish”ga tayyor bo‘ladilar.

4.2 Multikultural tarix ta‘limini joriy etishdagi to‘siqlar

Tadqiqotlar multikultural tarix ta‘limini joriy etishda bir qancha to‘siqlar mavjudligini ko‘rsatadi:

1. Institutsional qo‘llab-quvvatlashning etishmasligi – Finlyandiyada “tarix o‘qituvchilari multikultural tarixni o‘qitishga motivatsiyaga ega bo‘lsalar-da, institutsional qo‘llab-quvvatlashning etishmasligi va vaqt cheklovlari ularning o‘quv dasturlarini xilma-xillashtirishiga to‘sqinlik qiladi”;

2. O‘quv dasturlarining noaniqligi – o‘qituvchilar o‘quv dasturi ko‘rsatmalarini turlicha talqin qiladilar;

3. Darsliklarning yetarli darajada xilma-xil emasligi – ko‘plab mamlakatlarda darsliklar hukmron guruh nuqtai nazaridan yozilgan;

4. O‘qituvchilarning tayyorgarligi yetarli emasligi – ko‘plab o‘qituvchilar multikultural tarix ta‘limi metodikasi bo‘yicha yetarli tayyorgarlikka ega emaslar;

5. Milliy identifikatsiya bilan bog‘liq munozaralar – multikultural yondashuv ba‘zan milliy identifikatsiyaga tahdid sifatida qaraladi.

4.3 O‘zbekiston uchun tavsiyalar

Xalqaro tajriba va O‘zbekiston ta‘lim tizimining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. O‘quv dasturlarini takomillashtirish:

· Tarix o‘quv dasturlarida turli madaniyatlar, elatlar va ijtimoiy guruhlar tarixini aks ettiruvchi bo‘limlar ko‘paytirilsin;

· O‘zbekiston hududida yashagan turli xalqlar (tojiklar, qozoqlar, qirg‘izlar, turkmanlar, ruslar, koreyslar va boshqalar) tarixiga bag‘ishlangan mavzular kiritilsin;

- Ayollar, bolalar va chetda qolgan ijtimoiy guruhlar tarixiga alohida e’tibor qaratilsin.
- 2. Darsliklarni yangilash:
 - Darsliklarda ko‘p nuqtai nazarlilik (multiperspectivity) tamoyili qo‘llanilsin;
 - Tarixiy voqealar turli nuqtai nazarlardan (mahalliy aholi, bosqinchilar, savdogarlar, ayollar, bolalar) bayon qilinsin;
 - Darsliklarga birlamchi manbalar (xatlar, kundaliklar, fotosuratlar) kiritilsin.
- 3. O‘qituvchilarni tayyorlash:
 - Tarix o‘qituvchilari uchun multikultural va inklyuziv tarix ta’limi metodikasi bo‘yicha malaka oshirish kurslari tashkil etilsin;
 - O‘qituvchilarga turli madaniyatlar va guruhlar tarixini o‘qitish bo‘yicha uslubiy qo‘llanmalar ishlab chiqilsin.
- 4. Amaliy metodlarni joriy etish:
 - “Oila tarixi” loyihalari orqali o‘quvchilarning o‘z milliy va madaniy kelib chiqishini o‘rganish;
 - Turli xalqlar madaniyati va tarixiga bag‘ishlangan tadbirlar, festivallar, konferensiyalar tashkil etish;
 - Turli nuqtai nazarlarni o‘rganishga qaratilgan bahs-munozaralar, rolli o‘yinlar, loyiha ishlari.
- 5. Xalqaro hamkorlikni rivojlantirish:
 - Turkiy davlatlar, MDH davlatlari va boshqa mamlakatlar bilan tarix ta’limi sohasida hamkorlik qilish;
 - UNESCO va boshqa xalqaro tashkilotlarning multikultural va inklyuziv ta’lim bo‘yicha tavsiyalaridan foydalanish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Banks, J. A. (2020). *Cultural Diversity and Education: Foundations, Curriculum, and Teaching* (6th ed.). New York: Routledge.
2. Banks, J. A., & Banks, C. A. M. (Eds.). (2020). *Multicultural Education: Issues and Perspectives* (10th ed.). Indianapolis, IN: John Wiley & Sons.
3. Sleeter, C. E., & Banks, J. A. (2024). *Critical Multicultural Education: Theory and Practice*. New York: Teachers College Press.
4. Seixas, P. (2017). A model of historical thinking. *Educational Philosophy and Theory*, 49(6), 593–605.
5. Wineburg, S. (2001). *Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past*. Philadelphia: Temple University Press.
6. Kohvakka, T. (2025). Teaching multicultural history in Finland: the views and practices of history teachers in Finland. *Journal of Curriculum Studies*. <https://doi.org/10.1080/00220272.2025.2522467>[reference:73].
7. (2025). Teaching history from an intercultural perspective: An action research study. *Turkish History Education Journal*, 14(2), 123–137.
8. (2023). The representation of minorities in the Finnish National Core Curriculum for history. *KCI Journal*.
9. (2023). Introduction: Negotiating Ethnic Diversity with National Identity in History Education. In *Negotiating Ethnic Diversity with National Identity in History Education*. Springer.
10. (2025). Including Marginalized Perspectives: Creating an Inclusive History Curriculum for Elementary Classes. ScholarWorks, California State University.